„STARI ZAGREB“

IZVORNI BAKROPISI

MILJENKA GJURIĆA

POVODOM PROSLAVE 700 GODIŠNJICE PROGLAŠENJA
ZAGREBA KR. GRADOM – UVOD NAPISAO Prof. Dr. R. HORVAT

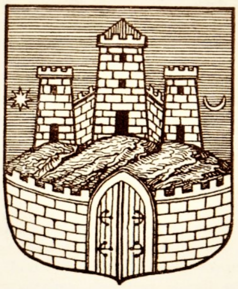

MCMXLIII

IZDALO PROSVJETNO-POVJESTNO DRUŠTVO „HRVATSKI RODOLJUB“ U ZAGREBU

Nastojanjem ugarskoga kralja Ladislava Svetoga osnovana je godine 1094. biskupija u Zagrebu. Kako se biskupije ne osnivaju u zabitnim selima, držimo, da je Zagreb već godine 1094. bio znatnije mjesto u sjevernoj Hrvatskoj. Vjerojatno se najstariji dio Zagreba nalazio tamo, gdje je sada Kaptol, Bakačeva ulica, tržište Dolac, ulica Pod Zidom, pa Skalinska i Tkalčićeva ulica, te početak Vlaške ulice. Taj se dio Zagreba u latinskim ispravama zove »Villa Zagrabiensis«, a prvi put se spominje godine 1134. Kad je koncem 12. stoljeća nastala zagrebačka županija, podignut je na brdu zapadno od Zagreba županijski »grad«, t. j. utvrđeni dvorac. Malo po malo razvilo se oko dvorca i naselje, koje je po tome »gradu« dobilo ime »Gradec«. Taj se dio Zagreba prvi put spominje u latinskoj listini od godine 1201., i to pod imenom »Castrum Grech juxta Zagrabiam«, što znači »Tvrđa Grec kod Zagreba«. (Pripadom valja spomenuti, da se imena mjesta u sredovječnim ispravama često iskrivljuju, a gdjekada i skraćuju. Kao što je od imena Jastrebarska nastala »Jaska«, od Gradac »Grac«, tako je ime »Gradec« skraćeno u »Grec«. Nikada nisam u starim listinama i zapisnicima našao ime »Grič«. To su ime u 19. vijeku za stari Zagreb dali neki — inače ugledni i zaslužni — književnici hrvatski).

Uz biskupe postoje i kaptoli, koje čine kanonici. Tako se i u Zagrebu razvio kaptol, koji je već godine 1185. brojio 32 kanonika. Da se uzmogne što dostojnije obavljati služba božja, trebalo je u Zagrebu graditi stolnu crkvu. (Isprvice je postojala samo crkva blažene djevice Marije). Stolna je crkva u Zagrebu bila dovršena godine 1217. Tada je posvećena u prisutnosti kralja Andrije II., koji je godine 1217. kroz Zagreb prolazio u Split, odakle je pošao na križarsku vojnu. Crkva bijaše građena u romanskom slogu.

Prva je stolna crkva u Zagrebu postojala samo 25 godina. U Zagreb se naime godine 1241. zaklonio ugarsko-hrvatski kralj Bela IV., koji je morao iz Ugarske bježati pred Mongolima. Bela je u Zagrebu sa svojom velikom obitelju ostao nekoliko mjeseci, a stanovao je valjda u županijskom »gradu«, koji se nalazio negdje u današnjem gornjem gradu. Mongoli su htjeli uhvatiti kralja Belu. Zato su na sam Božić godine 1241. prešli iz Ugarske preko zaleđene Drave u sjevernu Hrvatsku. Kralj je na to iz Zagreba pobjegao u Dalmaciju. Mongoli su pak početkom godine 1242. došli u Zagreb, gdje su spalili sve kuće i stolnu crkvu, a poubijali sve ljude, koji nisu dospjeli pravodobno uteći u Zagrebačku goru.

Kako su Mongoli već na proljeće godine 1242. ostavili Ugarsku i Hrvatsku, vratio se kralj Bela iz Dalmacije u Ugarsku. Prolazeći kroz Zagreb, ražalilo mu se to mjesto, koje je radi njega tako nastradalo. Zato je kralj 16. studenoga 1242. Gradec kod Zagreba proglasio slobodnim i kraljevskim gradom. On je to učinio poveljom, koja se zove »zlatna bula«, jer je kralj svoj pečatnik utisnuo u zlatne listiće mjesto u pečatni vosak. Da se uzmogne što bolje razviti, podijelio je kralj tomu novomu gradu velike posjede, koji su sezali na sjeveru do Zagrebačke gore, a na jugu do rijeke Save. Na tom je prostoru kasnije nastalo nekoliko sela, na pr. Gračani, Prekrižje, Črnomerec, Fraterščica, Ljubljanica, Trnje i Horvati. Stanovnici tih sela bijahu kmetovi grada Zagreba, kojemu su kao svojemu vlastelinu morali podavati besplatne službe i stanoviti dio svoga priroda. Od sada se Gradec u latinskim listinama zove »libera ac regia civitas in monte Grech juxta Zagrabiam« (slobodni i kraljevski grad na brdu Grec kod Zagreba).

Gradec je po toj spomenutoj zlatnoj buli dobio od kralja dozvolu, da oko sebe podigne kule i zidove, kako bi se njegovi žitelji lakše obranili, ako bi Mongoli još kada provalili u ove krajeve. I zaista su građani zagrebački u razdoblju od godine 1242. do 1266. podigli bedeme oko gornjega grada. Da se pak ondje uzmognu zaštititi i zagrebački kanonici, sagradiše godine 1247. kulu »Popov toranj«, prislonivši ga na najsjeverniju točku spomenutih bedema.

Potok Medveščak, koji je sve do godine 1899. tekao kroz današnju Tkalčićevu ulicu, dijelio je slobodni i kraljevski grad na brdu Gradec od teritorija posebne općine Kaptola. Stara stolna crkva nalazila se u ruševini. Zato je biskup Timotej, koji je zagrebačkom biskupijom upravljao od godine 1264. do 1287., počeo graditi novu stolnu crkvu, i to u gotskom slogu, kakav je tada vladao. On je do godine 1269. dovršio gradnju svetišta, i to nešto istočnije od prijašnje stolne crkve. Na to je biskup Timotej gradio sakristiju i kapelu sv. Ladislava, koja se nalazi između sakristije i svetišta. Kad je to bilo godine 1272. dovršeno, počeo je graditi kapelu blažene djevice Marije, koja se nalazi s druge (južne) strane svetišta. Time je godine 1284. bio dovršen onaj dio stolne crkve, koji je preko sto godina služio kao nova stolna crkva.

Drži se doduše, da je biskup Timotej postavio također temelje za crkveno pročelje i za oba zvonika; ali je njegovom smrću godine 1287. prekinuta gradnja, koja je nastavljena istom oko sredine 14. vijeka. Vjerojatno su istom za biskupa Eberharda Albena god. 1419. izgrađeni zvonici stolne crkve. Pod konac pak 15. vijeka, kad je zagrebačkom biskupijom upravljao biskup Osvald Tuz, dovršene su sve tri crkvene lađe, koje se prostiru između zvonika te svetišta i obiju kapela stolne crkve. Može se reći, da je istom koncem srednjega vijeka bila posve izgrađena stolna crkva zagrebačka.

Često je tečajem srednjega vijeka dolazilo do sukoba između Kaptola i gornjega grada. Sporovi su većinom nastali radi mlinova na potoku Medveščaku, te radi pijacovine, koju je na temelju kraljeve darovnice ubirao Kaptol na tržištu gornjega grada. Gdjekada je do sporova došlo također iz političkih razloga. Tako je na pr.

slobodni grad Zagreb godine 1290. do 1301. priznavao za kralja Andriju Mlečanina, dok je Kaptol pristajao uz protukraljeve: Karla Martela i njegova sina Karla Roberta. Jednako se Kaptol zajedno s biskupom Pavlom Horvatom godine 1385. opredijelio za Karla Dračkoga, a gornji grad za kraljicu Mariju i njezinoga zaručnika Sigismunda.

Takav je sukob između Kaptola i gornjega grada nastao također godine 1527. Slobodni je naime grad Zagreb pristao uz austrijskoga nadvojvodu Ferdinanda, koji je 1. siječnja 1527. bio na saboru u Cetinu (kod Slunja) izabran za kralja hrvatskoga, dok su Kaptol i biskup Šimun Erdedi priznali erdeljskoga vojvodu Ivana Zapolju, koji je 8. siječnja 1527. bio za hrvatskoga kralja izabran na saboru u Dubravi kod Čazme. Sukob se između Ferdinandovaca i Zapoljinaca tako zaoštrio, da je biskup Erdedi s vojskom godine 1529. opsjedao slobodni grad Zagreb. Tom su prigodom Zapoljinci spalili sve kuće i gospodarske zgrade, koje su njihovi protivnici imali izvan gradskih utvrda, t. j. na području današnje Ilice i Jelačićeva trga. Ferdinand je na to u Zagreb poslao jaku vojsku, koja je udarila na Kaptol i na biskupski dvor. Tada je već Kaptol bio utvrđen, jer mu je kralj Matija Korvin godine 1469. dozvolio podizanje utvrda. Ipak su Ferdinandovci probili kaptolske utvrde i spalili sve kuće na području kaptolske općine. Međutim je početkom 16. vijeka bio napose utvrđen onaj dio Kaptola, na kojem se nalaze stolna crkva i biskupski dvor. Ferdinandovci su osam tjedana (od 13. srpnja do 8. rujna 1529.) udarali na ove utvrde, ali ih nisu mogli zauzeti. Ipak su topovima za ove opsade slomili oba zvonika i krov stolne crkve, a oštetili biskupski dvor i Bakačevu kulu pred stolnom crkvom.

Dugo je stolna crkva ostala nagrđena i bez tornjeva. Uslijed neprekidnih provala turskih veoma su stradala imanja biskupa i Kaptola zagrebačkog. Oni nisu imali sredstava za temeljitu obnovu stolne crkve. Isprvice je samo postavljen na crkvu novi krov. Da se pak uzmognu namjestiti potrebni zvonovi, podigoše za nuždu drveni zvonik na kamenu podlogu južnoga zvonika. Drven je bio i biskupski dvor, koji se nalazio između stolne crkve i obrambenoga zida, a prostirao se od kule »Ne boj se« (koja gleda prema Bakačevoj ulici) do četverouglaste kule, od koje su kasnije napravili udobno stubište. Pripadom valja spomenuti, da je u tom biskupskom dvoru održano u 16. vijeku mnogo hrvatskih sabora.

Velika je nesreća zadesila stolnu crkvu godine 1624. na duhovski ponedjeljak (27. svibnja). Na večer toga dana bjesnila je nad Zagrebom jaka oluja, pa je munja udarila u stolnu crkvu, gdje je zapalila drveni zvonik i rastalila zvonove u njemu. Kako je krov stolne crkve bio pokriven šindlom (hrastovim daščicama), zahvatila ga je silna vatra, pa je sav izgorio. Nad svetištem bijaše na krovu ogroman željezni križ, poduprt hrastovim gredama. Kada su izgorjele ove grede, križ je pao na svod i probio ga je svojom težinom. Vatra je kroz ovu pukotinu doprla u svetište, gdje je spalila oltare i kanoničke klupe.

Hrvatski su velikaši i plemići dobrovoljnim prinosima omogućili obnovu stolne crkve. Što više: našlo se i sredstava za gradnju južnoga zvonika. Ovu je gradnju do godine 1643. izveo Ivan Albertal iz Trebna u Kranjskoj. Ali jedva su u taj zvonik stavili nove zvonove, kad li stolnu crkvu snađe nova nesreća. U gornjem je gradu 29. ožujka 1645. nastao požar, koji je žestok vjetar prenio i na kaptolsku stranu, pa je izgorila i stolna crkva. Opet se rastališe sva zvona u novom zvoniku, a vatra je spalila i krov na stolnoj crkvi. Kako je crkva bila 18 mjeseci otkrita, raskvasio se i svod nad svetištem. Taj se svod 27. studenoga 1646. srušio, te su opet stradali oltari i klupe u svetištu.

Da se stolna crkva barem u buduće zaštiti od požara, dade joj biskup Martin Bogdan krov prekriti crijepom. (Pripadom spominjem, da su tada sve kuće u Zagrebu bile pokrite slamom, trstikom ili hrastovim daščicama). I zaista je stolna crkva ostala pošteđena prigodom strašnih požara, koji su 25. lipnja 1674. i 14. lipnja 1706. spalili gotovo cijeli Zagreb. Od tada se više ne troši za vanjsko uzdržavanje i popravljanje stolne crkve. Mjesto toga nastoje biskupi i kanonici oko toga, da ukrase unutarnjost toga veličajnog hrama božjega. Tako je kanonik Ivan Znika dao godine 1699. izgraditi prekrasnu propovijedaonicu.

Tečajem 18. vijeka dobila je stolna crkva mnogo novih oltara, koje su na svoj trošak podigli imućniji kanonici. Oltare su stavljali na crkvene zidove i stupove. Od 24 pobočna oltara nalaze se još i sada u stolnoj crkvi samo dva: oltar sv. Luke, što ga je godine 1703. dao izraditi kanonik Juraj Augustić, te oltar »Posljednja večera«, koji je iste godine postavio Ivan Znika, kanonik kustos (čuvar) stolne crkve.

Zagrebački je biskup Juraj Branjug dao na svoj trošak graditi novi (sadašnji) biskupski dvor, koji je prislonio na debele zidine i kule. (Ove su s istočne i zapadne strane bile koncem 15. vijeka podignute za obranu stolne crkve). Istodobno su također u gornjem gradu nicale palače, koje su gradili hrvatski velikaši i plemići, prislonivši ih na gradske bedeme u Opatičkoj, Demetrovoj i Visokoj ulici. Tako je Zagreb u 18. vijeku dobio znatno ljepši izgled, nego li ga je imao u 16. i 17. vijeku.

Ipak se može reći, da je Zagreb pravi svoj procvat doživio istom u 19. vijeku. Kad je dr. Ljudevit Gaj godine 1832. započeo svoj pokret za književni i politički preporod hrvatskog naroda, bio je Zagreb još neznatan grad, koji je imao jedva desetak tisuća žitelja. Uz njemačke novine, koje su počele izlaziti godine 1828. pod imenom »Luna«, da se kasnije pretvore u dnevnik »Agramer Zeitung«, pokrenuo je dr. Gaj godine 1835. prve hrvatske novine. Hrvatski su preporoditelji u Zagrebu godine 1838. osnovali »Narodnu Čitaonicu«, iz koje su niknula hrvatska prosvjetna društva. Tako se godine 1840. rodilo Hrvatsko kazalište u lijepoj zgradi, koju je godine 1834. podigao bogati građanin Krištofor Stanković. U »Narodnoj Čitaonici« je godine 1841. nastalo hrvatsko gospodarsko društvo, a godine 1842. »Matica Ilirska«, koja evo djeluje punih 100 godina, uzevši godine 1874. ime »Matica Hrvatska«. Jednako je u »Narodnoj Čitaonici« godine 1843. udaren zametak »Hrvatskoga narodnog muzeja«.

Mjesne svađe između Kaptola i gornjega grada nestale su uslijed probuđene hrvatske narodne svijesti godine 1845., kad je na Markovom Trgu 29. srpnja bila prolivena krv hrvatskih rodoljuba. Na visokoj školi (akademiji) u Zagrebu osnovana je godine 1846. prva stolica za hrvatski jezik i književnost. Hrvatski je sabor u Zagrebu 23. listopada 1847. jednoglasno zaključio, da se mjesto latinskog uvodi hrvatski kao službeni jezik u sudstvo, upravu i u škole.

Kad je na proljeće godine 1848. u Zagrebu nastao prevrat, spojiše se obje »građanske garde« (kaptolska i gornjogradska) u »narodnu stražu«. Zagrebčani su zajednički proslavili 5. lipnja 1848. instalaciju hrvatskoga bana Josipa Jelačića, s kojim su složno 11. rujna 1848. pošli u rat na Madžare.

Malo po malo nestadoše sve stare opreke između pojedinih dijelova grada Zagreba. Tako je 7. rujna 1850. došlo do toga, da je kralj Franjo Josip na prijedlog bana Jelačića izdao patent, kojim kaptolsku općinu s Opatovinom, Vlaškom ulicom i Novom Vesi pripaja slobodnom i kraljevskom gradu Zagrebu. Od tada je Zagreb jedinstven grad, koji više nije rastavljen potokom Medvešćakom. Mjesto Kaptola i gornjega grada lijepo se razvijao donji grad, koji se nekada zvao »suburbium« (podgrađe). Tamo, gdje su nekada bili vrtovi i gospodarske zgrade gornjogradskih žitelja, nicale su nove kuće, u kojima će stanovati trgovci i obrtnici. Gornji je grad i nadalje zadržao svoju otmenost, jer su u njemu ostali uredi i škole. Naprotiv su promet i trgovina premješteni u donji grad, naročito u Ilicu i na Harmicu, koja je godine 1850. dobila ime Jelačićev trg, a godine 1866. i Fernkornov spomenik bana Josipa Jelačića.

Zagreb je već godine 1607. dobio gimnaziju, koju su osnovali i do godine 1773. vodili Isusovci. Gimnaziji, koja je ima šest razreda, pridane su visoke škole, te se od godine 1632. učilo bogoslovlje, od godine 1668. mudroslovlje, a od godine 1772. i pravnički nauci. Iza kako je od gimnazije godine 1784. odijeljena bogoslovna škola, a godine 1850. ukinut mudroslovni odjel, jer je gimnazija dobila sedmi i osmi razred, preostala je u Zagrebu samo »pravoslovna akademija«. Na to je Zagreb godine 1854. dobio realku, a godine 1861. rodila se težnja i za osnutkom hrvatskoga sveučilišta. Đakovački je biskup Josip Juraj Strossmayer ovu težnju godine 1866. podupro prinosom od 50.000 forinti. Njegov su primjer slijedili i drugi hrvatski rodoljubi, a svoje su prinose dali također hrvatski gradovi i hrvatska zemaljska vlada. Tako se banu Ivanu Mažuraniću omogućilo, da 19. listopada 1874. u Zagrebu otvori hrvatsko sveučilište. Ovo je isprvice imalo samo tri fakulteta (bogoslovni, pravnički i mudroslovni), kojima se — počevši od godine 1917. — pridružilo još nekoliko fakulteta (medicinski, tehnički, veterinarski, ljekarnički i gospodarsko-šumarski). U Zagrebu je godine 1882. osnovana viša trgovačka škola, koja je godine 1910. pretvorena u trgovačku akademiju. Jednako je u Zagrebu godine 1883. osnovana Obrtna škola, koja je godine 1891. dobila veliku i lijepu zgradu, gdje uz nju postoji Srednja tehnička škola, te Muzej za umjetnost i obrt. Zagreb je dobio još neke visoke škole, poimence: Ekonomsko-komercijalnu i Visoku pedagošku školu, pa Hrvatski konzervatorij i Umjetničku akademiju. Znanosti u Zagrebu služi nekoliko zavoda. Još godine 1743. osnovan je Hrvatski državni arkiv, uz koji postoji još pet arkiva (akademski, nadbiskupski, dijecezanski, kaptolski i gradski). Nastojanjem biskupa Strossmayera osnovana je godine 1867. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Uz prijašnje odjele Narodnog muzeja otvoren je godine 1920. također veoma bogati Etnografski muzej. Velika sveučilišna knjižnica dobila je godine 1913. svoju krasnu zgradu, dok je Gradska knjižnica godine 1940. smještena u Novinarskom domu. Umjetnosti služi u prvom redu Hrvatsko kazalište, koje je godine 1895. dobilo krasnu zgradu na Sveučilišnom trgu. Malo kazalište smješteno je u Frankopanskoj ulici broj 10. Biskup Strossmayer je godine 1884. darovao svoje umjetnine, koje su smještene u akademskoj palači kao »Strossmayerova galerija slika«. Uz nju postoji i Moderna galerija slika.

Prometu u Zagrebu služi tramvaj, koji su od godine 1891. vukli konji, a od 18. kolovoza 1910. tjera ga munjina. Zagreb je prvi željeznički spoj s Europom dobio 1. listopada 1862., kad je prometu predana željeznička pruga od Siska preko Zagreba do Zidanog Mosta, gdje se vezala na prugu Beč—Graz—Ljubljana—Trst. Željeznička pruga od Zagreba do Karlovca otvorena je 1. lipnja 1865., a produljena je godine 1873. do Rijeke. Od Zagreba je 4. siječnja 1870. prometu predana željeznička pruga preko Križevaca i Koprivnice do Žakanja, gdje je tada imala spoj prema Budimpešti. »Zagorska željeznica« otvorena je godine 1886., kad je Zagreb dobio vezu preko Zaboka do Krapine i preko Varaždina do Čakovca.

Mnoge su zgrade u Zagrebu stradale prigodom žestokog potresa 9. studenoga 1880. Najteže je bila pogođena stolna crkva, koja je na to sve do godine 1901. obnavljana troškom od 2,500.000 kruna. Obnovu je arhitekt Bollé proveo u t. zv. čistom gotskom slogu. Zato je crkva mjesto jednoga dobila dva vitka zvonika, koji su visoki 105 metara. Žalibože je Bollé iz stolne crkve izbacio krasne barokne oltare i druge umjetnine. Osim stolne crkve obnovljena je i franjevačka crkva. Kaptol je uopće doživio znatne promjene. Tako su godine 1862. odstranjena donja (južna) kaptolska vrata (prema Bakačevoj ulici), dok su godine 1877. maknuta sjeverna (gornja) vrata prema Novoj Vesi. Na kaptolskom je trgu 200 godina postojala milovidna »Kaptolska vijećnica«, koju su bez potrebe porušili godine 1878. Kada se opazilo, da je time na trgu nastala nelijepa praznina, smjestili su ondje godine 1879. Fernkornov krasan kip blažene djevice Marije. Pred stolnom crkvom je godine 1906. porušena Bakačeva kula, koju su stari zidovi vezali sa susjednim kulama (na sjeveru i jugu); u tim zidovima bijahu dvoja vrata, kroz koja se ulazilo u stolnu crkvu.

ZAGREB GODINE 1517. — 1529. OVAJ JE BAKROREZ IZRADIO PROF. MILJENKO ĐURIĆ po rukopisu, koji se čuva u dvorskoj knjižnici u Beču. Jasno je obilježeno na desnoj strani područje kaptolske općine, a na lijevoj strani područje slobodnog i kraljevskoga grada Zagreba. Na kaptolskoj strani dominira stolna crkva, a u gornjem gradu crkva sv. Marka, uz koju se još razabiru dvije crkve: dominikanska crkva sv. Katarine na istočnom, a opatička crkva blažene djevice Marije na zapadnom okrajku južnoga bedema. Dobro se vide bedemi i kule, a na Kaptolu također franjevački samostan, najstarija kaptolska vijećnica, koja je propala godine 1529., te župna crkva sv. Marije. Između oba ova područja dobro se vidi potok Medvešćak ili Cirkvenica.

ZAGREB GODINE 1689. BAKROREZ JE IZRAĐEN PREMA SLICI, KOJU JE OBJELODANIO Valvazor u svome djelu »Die Ehre des Herzogthums Krain«. Umjetnik je sliku preuredio, da točnije odgovara položaju. Na Valvazorovoj naime slici bijaše smješten pod gornjim gradom Kaptol, što nije odgovaralo stvarnosti. Da se prikaže što vjernije Kaptol, naš je umjetnik izdvojio Kaptol od gornjega grada i tako stvorio posebnu sliku u tehnici bakropisa. Uz to je popravio perspektivu, a stolnoj crkvi pridao je t. zv. »babice« (t. j. stupove, koji pojačavaju stabilnost crkvenih stijena). Na slici je vjerno prikazan tadašnji Kaptol.

GORNJI GRAD GODINE 1792. LIJEVO SE VIDI VISOKA KULA, KOJA JE KASNIJE BILA prigrađena Pongračevoj palači u Visokoj ulici. Ispod nje se vide Mesnička vrata, na južnoj strani gornjega grada Kapucinski samostan i crkva blažene djevice Marije, zatim kuća remetskih Pavlina, kula Dverce i nekadašnja gimnazija sa crkvom sv. Katarine, te sadašnja gradska palača, koja se nalazi između Dverca i gimnazije. Na slici se vidi također do Mesničkih vrata nova kapelica sv. Ivana Nepomuka, koja se spominje prvi put godine 1747., a podigao ju je sudac Krištofor Baptista. Kula na sjeverozapadu Mesničkih vrata prodana je bila senatoru Mihalju Blažekoviću.

KAPTOL GODINE 1875. OVA SLIKA PRIKAZUJE POGLED NA ISTOČNU STRANU NADBIskupskoga dvora. Vidi se okrugla kula, koja čini sjeveroistočni ugao starih utvrda. U toj se kuli nalaze arkivi (nadbiskupski i dijecezanski). Do kule je onaj dio dvora, u kojemu zasijeda ženidbeni sud, a lijevo od njega velika četverouglasta kula, ispod koje se nekada kolima ulazilo u nadbiskupski dvor. Da se pojača perspektivno djelovanje stolne crkve, prikazao je umjetnik u prednjem planu ogradu i komad Nadbiskupskoga trga, koji još i danas postoji pod imenom »Langov trg«. Zeleno drveće daje slici romantično obilježje.

PORTAL STOLNE CRKVE OD GODINE 1870. TAJ PORTAL JE GODINE 1640. IZRADIO kamenoklesar Kuzma Müller iz Krškoga po naručbi zagrebačkog biskupa Benka Vinkovića. Iznad ulaznih vrata vidi se 12 apoštola, koji su stavljeni u udubine. Odozdo su kipovi svetih kraljeva Ladislava i Stjepana, povrh kojih se vidi anđeo Gabrijel i blažena djevica Marija. Portal je odstranio Herman Bollé prigodom obnove stolne crkve godine 1900. Ovaj bakropis izveden je po jednoj snimci arhitekta Viktora pl. Eckela. On je portal snimio za vrijeme obnove crkve, kada je nadzirao radove kao pomagač arhitekta Hermana Bolléa.

KAMENITA VRATA IZ GODINE 1888. PRIGODOM POŽARA, KOJI JE 31. SVIBNJA 1731. spalio kuće u Kamenitoj i Opatičkoj ulici, izgorjela su također Kamenita vrata. U pepelu je pronađena neoštećena slika blažene djevice Marije, što su Zagrebčani smatrali čudom. Zato je pobožna udovica Modlar dala u udubini Kamenitih vrata urediti oltar, na koji je postavljena spomenuta slika blažene djevice Marije. Ovamo dolaze pobožni Zagrebčani na molitvu, tražeći pomoć od Majke Božje. Slika je dobila zlatnu krunu godine 1931., kada se slavila 200-godišnjica tog oltara. Bakropis je izveden u nježnim bojama i u sniježnom ugođaju, te se doimlje toplo i intimno.

STOLNA CRKVA PRIJE POTRESA. U TOM BAKROREZU VIDIMO STOLNU CRKVU, KAKVA bijaše do 9. studenoga 1880. Crkva je imala samo jedan ali veoma karakterističan toranj, koji je godine 1643. sagradio Ivan Albertal. Krov nad svetištem bijaše znatno niži od krova nad crkvenom lađom. To je bilo zato, što je bečki graditelj, koji je godine 1632. dovršio novi svod nad svetištem, učinio taj svod znatno nižim od svoda u crkvenim lađama. U ovom bakropisu je prikazana gotska arhitektura nekadašnje stolne crkve, prema litografiji iz godine 1870. U slici je prof. Đurić jače naglasio prostornost, a sunčano svijetlo pridaje ovoj slici naročiti čar.

STOLNA CRKVA I NADBISKUPSKA PALAČA GODINE 1860. TAJ BAKROREZ PRIKAZUJE tadašnje područje Kaptola i Vlaške ulice posve vjerno, jer ga je prof. Miljenko Đurić izradio po Hühnovoj litografiji od godine 1860. Snimano je iz polja južno od Vlaške ulice. Vidimo stolnu crkvu, koju je u 13. vijeku počeo graditi biskup Timotej, koja je nastradala prigodom opsade godine 1529., te prigodom požara godine 1624. i 1645. Stolna je crkva istom sredinom 17. vijeka dobila onaj oblik kakav vidimo na toj slici. Kraj stolne crkve dominira nadbiskupska palača, koju je u polovici 18. vijeka dao u baroknom slogu graditi zagrebački biskup Juraj Branjug. Lijevo na slici vidi se crkva sv. Marka, a nešto niže razabiremo toranj kaptolske župne crkve sv. Marije, te veliku zgradu nadbiskupskoga sirotišta, što ga je godine 1827. podigao biskup Maksimilijan Vrhovac.

ZAGREB OD ISTOKA. TO JE KRASAN POGLED NA ISTOČNU STRANU GORNJEGA GRADA, kako se još i sada može vidjeti sa brda »Šalate«, gdje su podignute zgrade medicinskog fakulteta. Idući od lijeva na desno vide se: 1. Zgrada zbornoga vojnoga zapovjedništva, koja je do godine 1773. bila isusovački kolegij, a građena je sredinom 17. vijeka. 2. Jednokatnica, koja bijaše u 17. vijeku vlasništvo Helene pl. Patačić, udovice zagrebačkog podžupana Ivana pl. Ručića, prijatelja hrvatskoga bana Nikole Zrinskoga mlađega. 3. Kamenita vrata, koja se prvi put spominju godine 1409. Uz njih je gornji grad imao još dvoja velika vrata (»Mesnička« u sredini današnje Mesničke ulice i »Poljska« kod Popovog tornja), te dvoja vratašca (»Dverce« kod sadašnje Uspinjače i »Surove Dverce«, gdje je danas »Dvoranski Prečec« između palače Stola sedmorice i bivšega samostana sestara Klarisa. 4. Kula tik Kamenitih vrata. Ova je kula građena sredinom 13. vijeka, a sada je prizidana palači grofova Konjskih, koji su u Zagorju posjedovali imanje Konjščinu. Spomenutu su palaču kasnije posjedovali grofovi Vojkovići. 5. Palača grofova Sermage, koju je nadogradio Josip grof Bombelles. 6. Palača generala Antuna grofa Jelačića, brata slavnoga bana Josipa grofa Jelačića. Nekada je tu palaču posjedovao podban Rafaj. 7. Kurija plemića Markovića, koji su posjedovali imanje Cernik kod Nove Gradiške. Ova je kurija kasnije pretvorena za stan zapovjednika zagrebačkoga vojnoga zbora, a sada se preuređuje za stan hrvatskoga vojskovođe. 8. Palača plemića Paravića, koji su posjedovali imanje Čabar u Gorskom Kotaru. Ova je palača — nastojanjem dra Izidora Kršnjavija — znatno povećana i poljepšana, a služi za urede Hrvatskoga ministarstva nastave. 9. Kurija obitelji Schauf. U toj se kući godine 1796. rodio Antun pl. Mihanović, pjesnik hrvatske himne. 10. Palača Levina baruna Raucha, koji je od godine 1867. do 1871. bio hrvatski ban. U toj palači je godine 1910. bio uređen internat za one djevojke, koje su polazile zagrebačke škole. 11. Kurija odvjetnika Andrije Jakčina, koji je bio pobornik dra Ljudevita Gaja. Na tom je mjestu nekada bio vrt opatica Klarisa. 12. Palača vrhovnoga sudišta »Stola sedmorice«. Tu je od godine 1670. stajala opatička crkva presvetog Trojstva. Na njezinim je ruševinama godine 1837. Dragutin grof Drašković podigao palaču, koju je kasnije kupilo dioničko društvo »Narodni dom«. U toj su zgradi dugo stanovala hrvatska kulturna društva (Matica Ilirska, Narodni muzej, te Akademija znanosti i umjetnosti). 13. Nekadašnji samostan sestara Klarisa, koji je bio sagrađen godine 1650. Predstojnica toga samostana bijaše koncem 17. vijeka Judita Petronila, kći hrvatskoga bana i mučenika Petra kneza Zrinskoga. Kralj Josip II. ukinuo je godine 1782. taj samostan, u kojem se sada nalaze uredi Državnoga rizničarstva. 14. Gornjogradska puška škola. Tu se je do godine 1889. nalazila i prva hrvatska muška učiteljska škola.

KAPTOL S BAKAČEVOM KULOM I SA GRADSKOM VIJEĆNICOM. TAJ BAKROREZ PRIkazuje pogled na stolnu crkvu prije godine 1878. Vidi se sadašnja kula kraj nadbiskupskoga sjemeništa, zatim bivša Bakačeva kula, koja je porušena godine 1906., te visoki zid između tih kula s ukusnim ulaznim vratima. (Ova je vrata dao načiniti biskup Maksimilijan Vrhovac. On je dao isto takova vrata postaviti na zidu između kule »Ne boj se« i Bakačeve kule. Prije se u prostor pred stolnom crkvom ulazilo kroz mala vrata, koja su imala t. zv. diživi most). Na slici vidimo pred Bakačevom kulom nekadašnju Kaptolsku vijećnicu, koju su gradili godine 1660., a porušili ju godine 1878. Kaptolska je vijećnica nekada bila za istočni dio Zagreba ono, što je gornjem gradu bila gradska vijećnica za teritorij slobodnoga i kraljevskoga grada Zagreba. Svoju je važnost Kaptolska vijećnica izgubila 7. rujna 1850., kada se posebna općina Kaptol pripojila slobodnom i kralj. gradu Zagrebu.

LJEVAONICA ZVONOVA. OVU SU LJEVAONICU GODINE 1457. UREDILI U NEKADAŠNJOJ crkvi redovnika Božjaka (Templara). Zgrada je postojala do godine 1935., kada su ju porušili. Bakrorez je prof. Miljenko Đurić izradio godine 1921. Ljevaonica ima izražaj legendarne nutrinje, u koju s lijeve strane dopiru slabe zrake sunčanoga svijetla. U toj ljevaonici lijevano je godine 1843. najveće zvono stolne crkve u Zagrebu. Vide se i radnici, kako marljivo lijevaju zvona. Uzgred spominjemo, da je prof. Đurić ovu ljevaonicu zvonova obradio do sada u tri tehnike: u drvorezu, bakropisu i akvarelu. Najpoznatija je njegova ljevaonica u drvorezu, koju imamo reproduciranu na kraju našeg prikaza, te koja je najpoznatija, dok je bakropis izrađen po akvarelu prof. M. Đurića iz godine 1921.

DOLAC U VRIJEME RUŠENJA. TAMO, GDJE JE SADA VELIKA ZAGREBAČKA TRŽNICA, nalazila se do nedavno slikovita ulica »Dolac«. Kroz tu ulicu prolazilo se iz Kaptola u ulicu Pod Zidom, pa dalje kroz Splavnicu na Jelačićev trg. Na Dolcu bijaše — dosta zapuštena — palača, koju je oko godine 1690.—1703. gradio hrvatski protonotar Juraj Plemić. U toj se staroj palači nalazila Kaptolska škola sve do godine 1878., kada je za nju sagrađena posebna zgrada pri izlazu Kaptola prema Novoj Vesi. Iz Dolca se ulazilo u župnu crkvu sv. Marije, koja ima lijepe barokne oltare. Ta je crkva povećana godine 1740., a ima i zanimiv zvonik.

MARKOV TRG U 19. VIJEKU. BAKROREZ PRIKAZUJE STARU CRKVU SV. MARKA, KOJA je od potresa stradala godine 1502. i 1880., a od požara godine 1645., 1674. i 1706. Pred crkvom se vidi nekadašnji kip blažene djevice Marije, koji je maknut godine 1869. Nadalje vidimo dvokatnicu, koja je tada pripadala zagrebačkoj županiji, te u kojoj se nalazi hrvatska sabornica. Uz ovu dvokatnicu vidimo dvije jednokatnice, koje su porušene godine 1908., da se dobije gradilište za palaču, u kojoj se sada nalazi Ministarstvo unutarnjih poslova. S Markovim su trgom povezane mnoge stranice političke i kulturne povijesti hrvatskog naroda.

JELAČIĆEV TRG SREDINOM 19. VIJEKA. SJEVERNU STRANU DANAŠNJEGA JELAČIĆEVA trga zapremala je u srednjem vijeku Šoštarska Ves. Kasnije se tu razvilo marvinsko sajmište grada Zagreba, koje je godine 1830. premješteno na današnji Zrinski trg. Ipak je na Jelačićevom trgu, koji se do godine 1850. zvao »Harmica«, i nadalje postojalo dnevno tržište živeža, a prigodom velikih godišnjih sajmova ovdje su bili šatori za gostioničare, te za razne trgovce i obrtnike. Iz vrela Manduševca, koje se nalazilo u dvorištu Bakačeve ulice broj 3, izveden je dovod vode na trg. Taj dovod je postojao sve do godine 1878., kad je Zagreb dobio vodovod. Jelačićev spomenik postavljen je 17. prosinca 1866. Sjevernu stranu Jelačićeva trga počeli su godine 1880. izgrađivati novim palačama mjesto starih i neuglednih kuća.

U Zagrebu 20. kolovoza 1942.

Dr. RUDOLF HORVAT

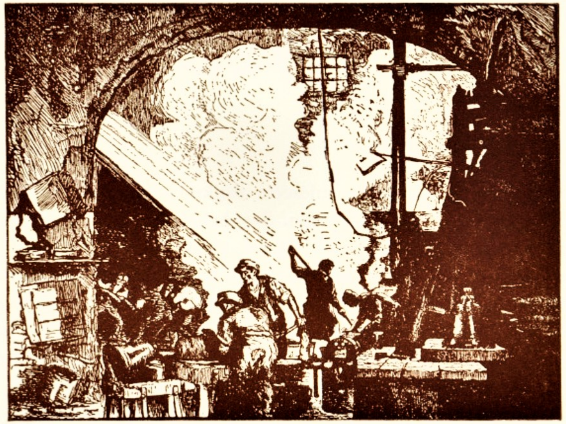

M. GJURIĆ: STAROZAGREBAČKA LJEVAONICA ZVONOVA GODINE 1457.—1935.
Reprodukcija po izvornom drvorezu (naravna veličina 100 × 80 cm) iz god. 1922. Pojedini primjerci ovog drvoreza nalaze se u: Ministero della Cultura popolare (Roma), Galleria nazionale d'arte moderna (Roma), Albertina (Wien), zatim u raznim grafičkim zbirkama u Zagrebu Veneziji, Pragu, Ljubljani, Londonu (The Studio) i t. d.

1. Zagreb god. 1517-1529 - 2. Kaptol god. 1869. - 3. Gornji grad Zagreb god. 1792. - 4. Kamenita vrata - 5. Portal stare Katedrale god. 1870. - 6. Kaptol god. 1875. (u boji) - 7. Stolna crkva prije potresa (devetnaesto stoljeće) - 8. Stolna crkva i nadbiskupska palača - 9. Zagreb s istočne strane (devetnaesto stoljeće) - 10. Nekadašnja ljevaonica zvonova god. 1921. - 11. Stolna crkva sa Bakačevom kulom i kaptolskom vijećnicom (devetnaesto stoljeće) - 12. Markov trg (devetnaesto stoljeće) - I3. Jelačićev trg (devetnaesto stoljeće) - 14. Dolac u vrijeme rušenja godine 1926.

Ovi su bakropisi započeti u mjesecu ožujku, a dovršeni su koncem kolovoza godine 1942. u Zagrebu. Sve bakropise izveo je i otisnuo vlastitom rukom prof. Miljenko Gjurić, akad. slikar i grafičar. Uvod je napisao prof. Dr. Rudolf Horvat. Tisak sa bodoni slovima izvela je tiskara Drag. Beker, po zamisli autora ove mape. Inicijali su iz god. 1689. po Valvazorovoj knjizi. Mapu sa zlatnim slovima je izvela knjigovežnica Milana Ramušćaka. Inicijale je reproducirala cinkografija „Tehno-kliše“ u Zagrebu. U svemu je izvedeno trideset i pet primjeraka, od kojih je to broj

14

88
Gt-1958

14/35 Kaptol god. 1875 Gjurić

14/35 Dolac za vrijeme rušenja Gjurić

Kamenita vrata

Gjurić

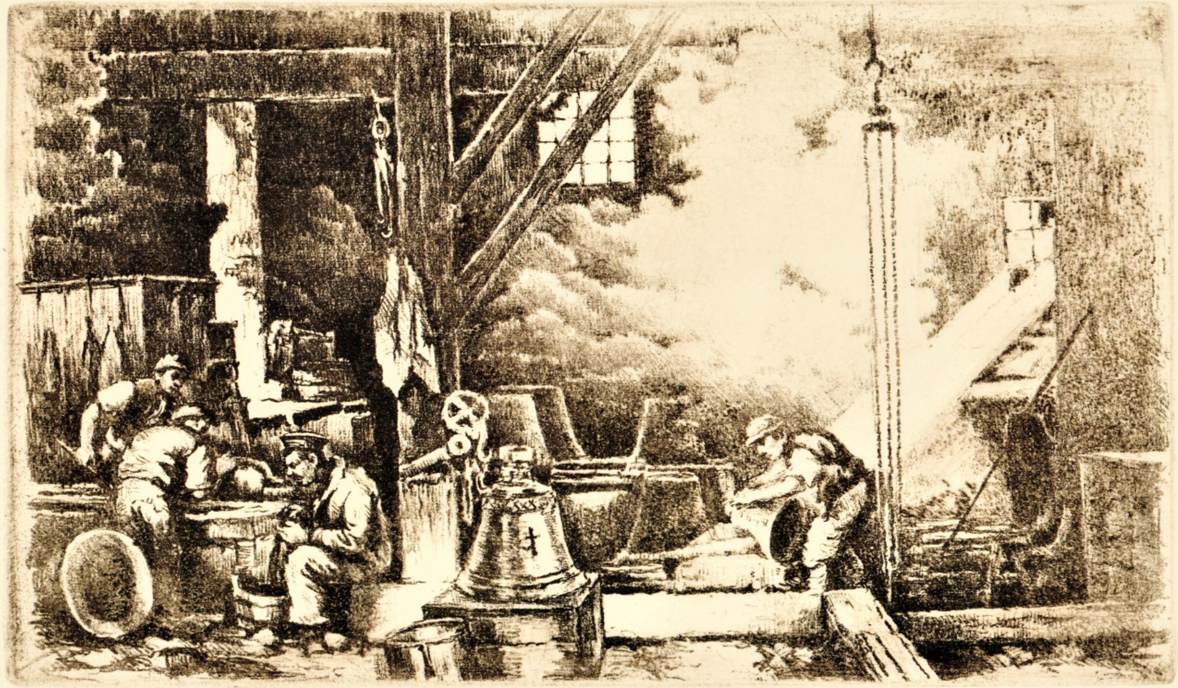

14/35 Nekadašnja ljevaonica zvonova

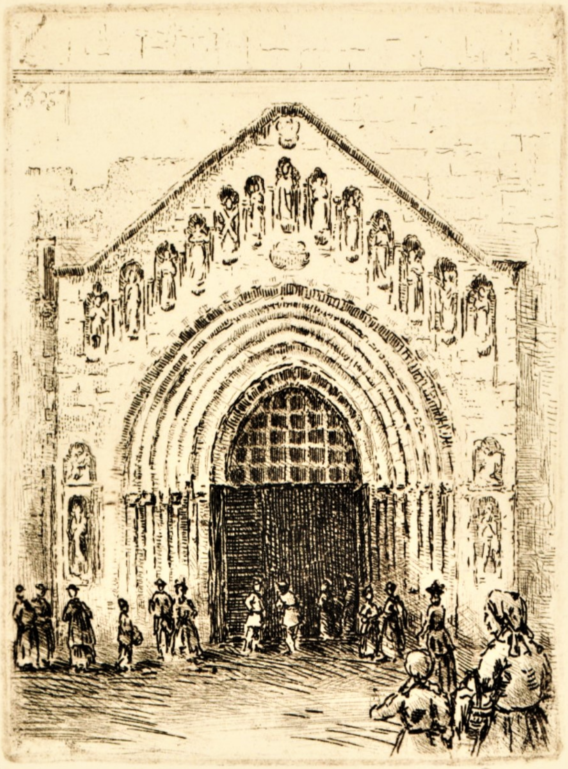

14/35 Portal stare Katedrale Gjurić

14/35 Gornji grad Zagreb god. 1792 Gjurić
(po akvarelu Ljudevita Bužana)

14/35 Jelačićev trg god. 1861

14/35 Kaptol god. 1689 (po Valvasoru) Gjinić

14/35

Stolna crkva prije potresa
(po litografiji iz god. 1870)

[illegible]

14/35 Stolna crkva sa Bakačevom kulom i vijećnicom Gjurić

14/35 Markov trg (XIX. stolj.) Gjurić

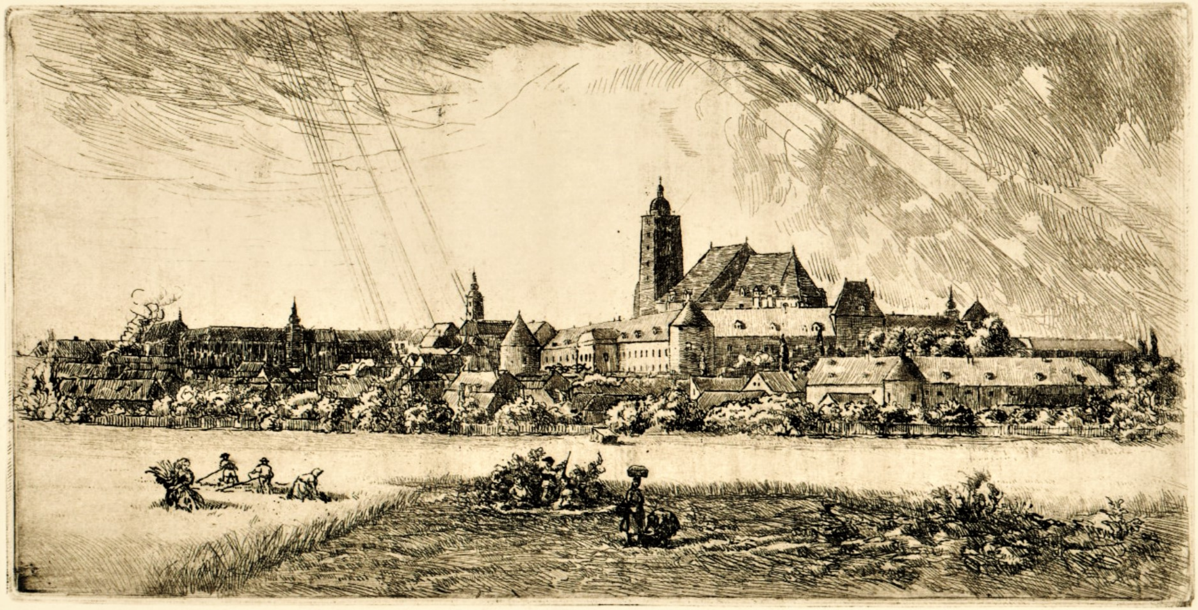

14/35

Stolna crkva i nadbiskupska palača

Gjurić

14/35 Zagreb s istočne strane Gjurić

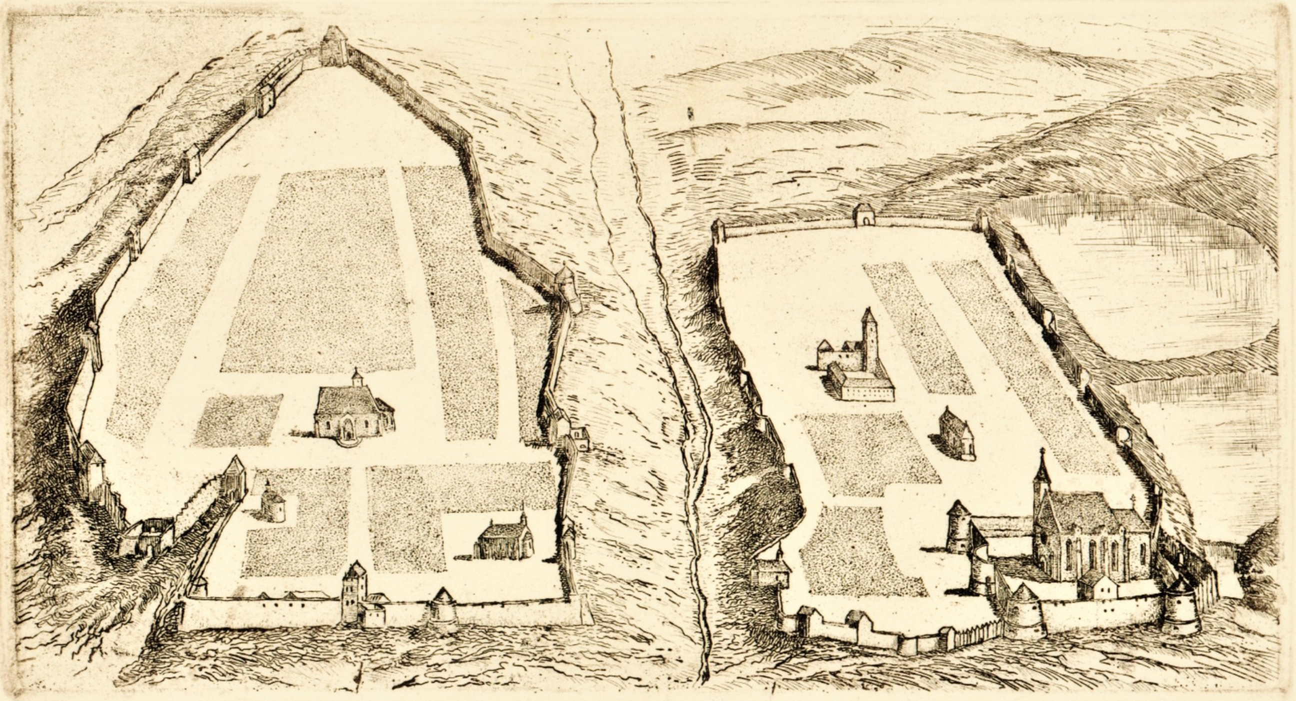

14/35

Zagreb grad. 1512 – 1529
(po crtežu iz carske dvor. knjižnice u Beču)

Gjurić